

Ivana Dobrivojević Tomić

DRŽAVNA REPRESIJA U DOBA DIKTATURE
KRALJA ALEKSANDRA 1929–1935

Izdavač
DRUŠTVO ZA URBANU ISTORIJU

Odgovorni urednik
Dr Rade Ristanović

Recenzenti
Prof. dr Ljubodrag Dimić
Dr Bojan B. Dimitrijević
Dr Ljubinka Škodrić

Lektura
Nevena Županjac

Dizajna korica
Dušan Arsenić

Priprema za štampu
Marko B. Miletić

Slika na korici:
Paja Jovanović, Kralj Aleksandar Karađorđević
(Galerija Matice srpske, Zbirka slikarstvo, 006)

ISBN 978-86-82354-08-6

IVANA DOBRIVOJEVIĆ TOMIĆ

DRŽAVNA REPRESIJA U DOBA DIKTATURE KRALJA ALEKSANDRA 1929–1935

Drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje

Друштво за урбану историју

Beograd 2026

Veri i Milivoju

SADRŽAJ

PREDGOVOR	9
UVOD	13
O terminu i evropskom kontekstu.....	13
Teorijsko razmatranje represije s obzirom na specifične prilike u Kraljevini Jugoslaviji.....	15
DIKTATURA KRALJA ALEKSANDRA: EVROPSKI OKVIR I BALKANSKA PRIRODA	29
Ugrožena država.....	29
Šestojanuarska proklamacija, kraj parlamentarizma i učvršćivanje novog režima.....	38
Povratak na ustavnost i parlamentarizam.....	51
Mitrovdanski izbori i izborni pritisci 1931. godine.....	59
Kralj i narod.....	66
Epilog marsejske tragedije.....	86
ZAKONODAVSTVO, INSTRUMENTI I INSTITUCIJE REPRESIJE	99
Zakonodavstvo.....	99
Inauguracija i forsiranje politike integralnog jugoslovenstva.....	108
Štampa i cenzura.....	131
Sudstvo i sudije.....	151
Državni sud za zaštitu države.....	163
Žandarmerija i policija.....	169
Kazneni zavodi.....	207
POLITIČKI PROTIVNICI ŠESTOJANUARSKOG REŽIMA	223
Predšestojanuarske stranke i njihovi politički prvaci: Progoni, internacije, suđenja.....	223
Komunisti.....	254
Ekstremna desnica – ustaše i VMRO.....	274
ZAKLJUČAK	293
IZVORI I LITERATURA	301
REGISTAR LIČNIH IMENA	315
BELEŠKA O AUTORU	323

PREDGOVOR

Dvadeset godina od prvog izdanja ove knjige ukazala mi se prilika da joj se još jednom vratim. Vremenska distanca i bogatije istraživačko, ali i životno iskustvo, omogućili su mi jednu delimično drugačiju perspektivu i dali priliku da rukopis preoblikujem i učinih zrelijim. Proces koji se u današnje vreme odigravaju pred našim očima – erozija demokratije, jačanje autoritarnih režima i sužavanje sloboda, kolektivnih i ličnih, predstavljali su, važan, iako ne jedini, podsticaj za ovaj nimalo jednostavan poduhvat. Digitalno doba donelo je nove izazove, a savremene tehnologije olakšale su jačanje represije na globalnom nivou. Iako zahvaljujući tehničko-tehnološkom napretku i sveukupno drugačijim uslovima života, oblici i sredstva represije postaju sofisticiraniji, njihova jedina svrha – nadzor, disciplinovanje i sužavanje sloboda – ostaje nepromenjena. Smatrala sam, stoga, da istraživanje i proučavanje fenomena državne represije predstavlja izuzetno važnu istoriografsku temu, te da ova knjiga zaslužuje novi život i nova čitanja.

Istraživanje državne represije u periodu šestojanuarskog režima predstavljalo je dugotrajan, složen i metodološki zahtevan istraživački poduhvat. Već u početnoj fazi istraživanja susrela sam se sa brojnim poteškoćama. Arhivski fondovi koji se odnose na međuratni period sačuvani su uglavnom fragmentarno. Dokumenta iz fonda Ministarstva unutrašnjih poslova, koji bi trebalo da predstavljaju jedan od najvažnijih izvora, korišćeni su u ograničenoj meri, budući da je građa, nastala kao rezultat rada čitavih odeljenja Ministarstva, uništena ili izgubljena pre predaje Arhivu Jugoslavije. Štaviše, opširnijih izveštaja i analiza društveno-političkih prilika u zemlji u arhivskim fondovima gotovo da nema, usled čega je istraživač prinuđen da iz velikog broja različitih izvora izdvaja po jednu ili dve rečenice, sklapajući celovitu sliku događaja poput kakve slagalice. Izvore koji eksplicitno govore o planiranom i sistematskom nasilju gotovo je nemoguće pronaći, s obzirom na to da nijedan režim ne ostavlja svedočanstva te vrste u otvorenoj i nedvosmislenoj formi. U nastojanju da onemoguće širenje informacija o pravom stanju u zemlji, vlasti su uništavale poverljive biltene Centralnog presbiroa, a cenzurisane i zabranjene novine, brošure i knjige slale na recikliranje. Istraživanje državne represije iziskivalo je, stoga, mnogo čitanja između redova, kao i pažljivu i omerenu kritičku analizu i upoređivanje velikog broja izvora.

Analizirajući represiju u doba šestojanuarskog režima nastojala sam da neprestano imam na umu složene prilike koje su vladale u Kraljevini Jugoslaviji. Nakon deset godina unutrašnjih i spoljnopolitičkih napetosti, koje su kulminirale ubistvom hrvatskih zastupnika u Skupštini, kralj je odlučio da suspenduje Ustav, raspusti političke stranke, zauzda štampu i preko noći, zakonima i dekretima, stopi Srbe, Hrvate i Slovence u jedinstven narod, ne obazirući se pri tome na njihove nacionalne, verske i kulturne posebno-

sti. Kraljeva samovlada se poklopila sa velikom ekonomskom krizom koja je uzdrmala čitav svet, a i Jugoslaviju kao dominantno agrarnu zemlju. Težak ekonomski položaj u koji je zapalo stanovništvo je još više skrenuo pažnju javnosti na političke neslobode i neuspehe diktature i pojačao nezadovoljstvo. Iako diktatura kralja Aleksandra nije bila ni jedina, a ni najoštrija evropska diktatura toga vremena, izazvala je lavinu negodovanja, prvo u zemlji, a potom i u inostranstvu. Dok su opozicione političke partije dugo vremena ostale pasivne, ne snalazeći se u ilegali u koju su bile saterane, ekstremna desnica, pre svega ustaše i makedonstvujušči, ali i radikalno krilo HSS-a, otpočeli su „borbu za slobodu“, tj. direktan napad na državu, njene institucije i organe vlasti. Država je, kao i svaka, imala pravo i obavezu da se brani. Na nasilje je odgovoreno nasiljem, a to je, umesto da slabi, samo jačalo desničarske organizacije, pre svega, ustaški pokret.

Fenomen državne represije u periodu 1929–1935, ujedno predstavlja i odraz polarizovanih i potpuno suprotstavljenih percepcija različitih političkih i društvenih aktera. Optužbe i kontraoptužbe o „srbijanskoj hegemoniji“ čule su se i za skupštinskom govornicom, a autori, poput Rudolfa Bićanića i Bogdana Price, trudili su se da, koristeći statističke podatke, dokažu postojanje odnosno nepostojanje te hegemonije. U prečanskim krajevima je insistirano na potpunom (nacionalnom) paritetu prilikom primanja u državnu službu. „Prebrojavani“ su činovnici po nadležnostima, oficiri i generali u vojsci, govorilo se o ekonomskoj „eksploataciji“, poreskim nepravdama, nejednakim infrastrukturnim ulaganjima i izgradnji javnih zgrada i državnih nadležstava od prečanskog novca. Populistički ekonomski i kvaziekonomske argumenti, koji su dominirali budžetskim debatama još u parlamentarno doba, dobili su na snazi početkom 30-ih godina prošlog veka. Ukidanje političkih sloboda i zabrana rada hrvatskih nacionalnih udruženja dodatno su zaoštrili i onako teške međunacionalne i međukonfesionalne odnose, stvarajući plodno tlo za zapaljivu, demagošku retoriku koja je mobilisala najšire, slabo obrazovane, slojeve stanovništva. Ovakva društvena klima uticala je na to da se pritisci vlasti i političke zloupotrebe, kojih je u vreme diktature bilo u svim, pa i u hrvatskim krajevima, doživljavaju kao atak na hrvatsko nacionalno biće i svesno i unapred planirano ugnjetavanje ovog dela Kraljevine. Sledbenici ekstremno desnih pokreta i komunisti su u hapšenjima, zlostavljanjima u policiji i suđenjima pred Državnim sudom za zaštitu države videli represiju. S druge strane, državni organi su svakom prekoračenju sile sistematski negirali, ističući da se radi o neprijateljima koji podmeću bombe u vozove i javne zgrade, ubijaju policijske agente i žandarme, napadaju članove Sokola i pristalice JRSD-a i uništavaju njihovu imovinu.

Od ranih šezdesetih godina 20. veka istoričari su pokazivali veliko interesovanje za diktaturu kralja Aleksandra. U skladu sa tadašnjom društvenom klimom, jedan broj radova bio je jasno ideološki obojen. Insistiralo se, bez argumenata, na fašističkim obeležjima režima kralja Aleksandra, a njegova represivna priroda svođena je na „beli teror“ nad članovima Komunističke partije. Takvi politički angažovani radovi, lišeni naučne i kritičke utemeljenosti, danas su uglavnom malo upotrebljivi. Međutim, istoričari starije generacije zadužili su jugoslovensku historiografiju sa nekoliko naslova koji su i danas od izuzetne vrednosti. Pre svega mislim na radove T. Stojkova, *Opozicija u doba šestojanuarske diktature*, Beograd 1969; Lj. Bobana, *Maček i politika HSS-a 1929–1941*, Zagreb 1974; Lj. Bobana, *Svetozar Pribićević u opoziciji*, Zagreb 1973 i B. Krizmana, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1983. Od novijih naslova treba pomenuti C. A. Nielsena, *Ma-*